

1. ZÁKLADNÍ VLASTNOSTI DRAMATICKÉHO DIALOGU

Dialogem se obecně rozumí jazykový projev pronášený střídavě několika mluvčími, kteří si zpravidla své repliky navzájem adresují. Lze tedy dialogický projev od monologického odlišit tím, že se uskutečňuje nejen v čase, nýbrž i v prostoru. To znamená, že se v každé jednotce dialogu vytváří zvláštní průsečík kontinua času s kontinuem prostoru, zvláštní *zde a teď*. Toto *zde a teď* se neustále proměňuje, jako se v každém jazykovém projevu přítomnost neustále mění v minulost a budoucnost v přítomnost. Proměnlivý průsečík kontinua času s kontinuem prostoru, měnící se *zde a teď*, bývá běžně nazýváno mimojazykovou situací jazykového projevu. Touto situací rozumíme ovšem nejen situaci předmětnou, tj. soubor věcí, které účastníci rozhovoru obklopují, nýbrž i samy účastníky hovoru, celkové duševní rozpoložení každého z nich, všechno, co společně znají, jejich vzájemný poměr a napětí mezi nimi atp., zkrátka všechno to, co bývá označováno jako situace psychologická. Vztah mezi dialogem a mimojazykovou situací je velmi intenzivní a vzájemný: situace nejen že často poskytuje dialogu téma, ale i bez ohledu na téma ovlivňuje různým způsobem jeho průběh, svými zásahy vyvolává v něm různé změny a zvraty nebo jej dokonce přerušuje; a naopak zase dialog v svém průběhu staví mimojazykovou situaci do různých významových „osvětlení“ a mnohdy ji proměňuje.

Intenzivní vztah dialogu k mimojazykové situaci se odráží ovšem v jeho jazykovém skladu. Mukařovský zjistil, že vztah k psychologické situaci „má svůj jazykový korelát ve významovém protikladu mezi zájmeny — osobními i přivlastňovacími — první

a druhé osoby, dále v protikladu mezi první a druhou osobou slovesnou, pak v imperativu, vokativu a do značné míry i ve větě tázací; může být promítnut i do protikladu mezi kladem a záporem (ano — ne) a do některých syntaktických vztahů mezi větami, zejména do adverzace (avšak, ale) a do vztahu připouštěcího (přesto, nicméně). Všechny vyjmenované prostředky jazykové jsou schopny zdůraznit vzájemné ohraničení subjektů dialogu a vydvihnout různost jejich mínění, citů i chťení; vztah k situaci předmětné pak „dochází jazykového výrazu deixí prostorovou i časovou, představovanou zájmeny ukazovacími (tento, onen atd.), adverbii místními i časovými (zde, tam, teď, ráno, večer, dnes, zítra atd.), slovesnými časy (přezens proti präteritu a futuru)“.¹⁾

Intenzita vztahu mezi dialogem a mimojazykovou situací je ovšem pokaždé jiná. Uvedli jsme krajní případ, kdy může situace svým záskem dialog zcela přerušit (např. výbuch hněvu promění hádku ve rvačku), nebo může dialog zcela změnit situaci (např. vst k smíření zapříslých nepřátel). Lze uvést i druhou krajnost, dialog, který je „poměrně velmi odpoután od přímé závislosti na vnějších okolnostech, a to jak na vzájemném citovém a volním vztahu rozmlouvajících, tak na předmětné situaci. Jeho cílem a rovněž i krajní mezí je čistá hra významů. Požadavkem je soustředění pozornosti na dialog sám jakožto řetězec významových zvratů; tomuto požadavku přizpůsobují se i vnější okolnosti: lidé shromažďují se toliko za účelem hovoru, často ve zvláštních místnostech“; dodali bychom také, že zpravidla bývají k takovému dialogu vybíráni (zvání) příslušníci téže společenské třídy, aby se do cílilo co největšího společenství zájmů a názorů; nadto pak, „je-li hovořících více než dva, bývá mezi nimi jeden (hostitel), jenž bdí nad tím, aby hovor zůstal vzdálen jak vzájemných citových a volních vztahů mezi osobami, tak i aktuální situace předmětné. Za těchto okolností dochází ke *konverzaci*, k hovoru pro hovor sám, do jisté míry samoúčelnému, a proto dosti esteticky zabarvenému“.²⁾ Přechod mezi oběma krajnostmi je ovšem naprosto plynulý. Tak např. ani nejpělivějším výběrem vnějších podmínek nelze dialog z těchto podmínek zcela vypnout a nerušený průběh konverzace může být kdykoli přerušena nahodilým záskem mimo-

1) Mukařovský, „Dialog a monolog“, (*Kapitoly z české poetiky I*, 1941, s. 152).

2) Mukařovský, *cit. d.*, s. 155.